

LBRIS

We know
books

SANDRA
GĂTEJEANU GHEORGHE

ARTA
PROTOCOLULUI

ETICHETA OFICIALĂ
ÎN SECOLUL XXI

LITERA
București

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

*Arta protocolului**Eticheta oficială în secolul XXI*

Sandra Gătejeanu Gheorghe

Copyright © 2022 Grup Media Litera

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactor: Sabrina Florescu

Corectori: Georgiana Enache, Oana Apostolescu

Copertă: Flori Zahiu-Popescu

Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GĂTEJEANU GHEORGHE, SANDRA

Arta protocolului: eticheta oficială în secolul XXI /
Sandra Gătejeanu Gheorghe. – București: Litera, 2022

ISBN 978-606-33-9654-0

395

O parte dintre imaginile din acest volum
au fost puse la dispoziție de Agenția Națională
de Presă AGERPRES, căreia îi mulțumim.

CUPRINS

<i>Cuvânt-înainte</i>	7
<i>Introducere</i>	13
CAPITOLUL 1 Instituția protocolului	15
CAPITOLUL 2 Ordinea de precădere	37
CAPITOLUL 3 Dreptul diplomatic. Convenția de la Viena cu privire la relațiile diplomatice	71
CAPITOLUL 4 Însemne de stat	103
CAPITOLUL 5 Sistemul național de decorații	124
CAPITOLUL 6 Ceremonii	132
CAPITOLUL 7 Particularitățile și organizarea vizitelor de stat, a vizitelor oficiale, de lucru și private.	151
CAPITOLUL 8 Reuniuni de lucru	175
CAPITOLUL 9 Conferințe internaționale	184
CAPITOLUL 10 Eticheta în context social	197
CAPITOLUL 11 Eticheta în corespondență	237
CAPITOLUL 12 Bunele maniere moderne și codurile vestimentare	255
CAPITOLUL 13 Protocolul reuniunilor organizate în marja Președinției Consiliului UE	294
CAPITOLUL 14 Particularități ale normelor de protocol în anumite spații geografice	302
CAPITOLUL 15 Protocolul în timpul pandemiilor	317
<i>Concluzii</i>	323
<i>Note</i>	325
<i>Despre autor</i>	331
<i>Lista ilustrațiilor</i>	333

Protocolul este esențial atât în mediul diplomatic, cât și în viața de zi cu zi. Alegerea unui meniu neadecvat la specificul cultural al oaspetelui sau a unei săli nepotrivite pentru mesajul care se dorește transmis, neconcordanțele logistice sau lipsa de comunicare pot periclita tot efortul organizatoric și pot ridica obstacole în loc să asigure succesul activității.

Poate mulți dintre cititori vor fi surprinși să descopere pe parcursul volumului că există un singur instrument de negociere care poate să reducă eventualele confuzii, să îmbunătățească relațiile și să ofere un avantaj real celor care îl utilizează – protocolul. Această afirmație este valabilă pentru zona diplomatică, dar și pentru mediul de afaceri, unde scopul principal este să convingi, să îmbunătățești relațiile existente. Acest deziderat poate fi atins prin cunoașterea celor cu care negociem sau interacționăm, prin respectarea diferențelor culturale, precum și prin identificarea unui numitor comun.

Este important să înțelegem că protocolul poate fi utilizat pentru a crea punți între oameni sau între culturi, iar lipsa utilizării lui poate duce la o reuniune de familie nereușită, la o afacere neîncheiată sau, de ce nu, uneori chiar la conflicte între națiuni.

Vă invit să parcurgeți acest volum și sper să vă fie util în tot ceea ce faceți!

INSTITUȚIA PROTOCOLULUI

Aspecte evolutive

Norme de protocol sau de etichetă sunt menționate în izvoare istorice încă din cele mai vechi timpuri. Fără a-mi propune să le nominalizez pe toate, am ales să punctez câteva dintre cele mai importante documente care fac referire la protocol, etichetă sau ceremonial.

Codul lui Hammurabi¹, document expus astăzi la Muzeul Luvru din Paris, este considerat primul cod de legi cunoscut din istoria umanității, transmis până în zilele noastre. Elaborat în jurul anului 1750 î.Hr., documentul conține și trei articole în care se face referire la etichetă, respectiv se stabilește ordinea de precădere la toate nivelurile, se recomandă conduita „funcționarilor care activează în protocol” și se indică normele ce trebuie respectate în cadrul ceremoniei de încoronare a Regelui Babiloniei.²

O preocupare pentru protocol, ceremonial și etichetă a existat și în China antică. Confucius³ (551–479 î.Hr.), într-una dintre operele sale emblematice, *Liji* (*Memorial de rituri*), prezintă principiile morale prin raportare la statutele regale, apariția și dezvoltarea ceremonialului, relațiile interumane și ierarhiile sociale.

În Grecia, Platon (427–347 î.Hr.) descrie în lucrările sale conceptul de protocol și pe cel de ceremonial în spațiul atenian. În principiu, aceste norme vizează eticheta primirii oaspeților străini sau atribuțiile și privilegiile ambasadurilor.

Ceremonialul și eticheta au căpătat o importanță deosebită în perioada Imperiului Roman, când participarea suveranilor la diverse activități și primiri de care aceștia aveau parte erau organizate cu o atenție foarte mare la detaliu. *Notitia Dignitatum*⁴, un document unic în arhivele Imperiului Roman, descrie în detaliu organizarea administrativă în Imperiul Roman de Răsărit și în cel de Apus. De asemenea, acest volum cuprinde o enumerare a funcțiilor existente atât în ierarhia de la curtea imperială, cât și în conducerea provinciilor. În afara imperiului, normele de protocol erau destul de rudimentare, deosebindu-se de la o zonă la alta.

În perioada Renașterii în Europa, protocolul dobândește un rol mult mai bine conturat. Primele codificări ale normelor de protocol au fost realizate în Franța, în timpul Regelui Francisc I (domnie 1515–1547). Atunci s-au stabilit ordinea de precădere a nobililor, onorurile și privilegiile acestora, precum și alte reguli privind viața la curtea regală. Regele Henric al II-lea (domnie 1547–1559), prin edictul dat în aprilie 1557, a stabilit reguli clare de ceremonial. Reformele în acest plan sunt continuate de Regele Henric al III-lea (domnie 1574–1589) care instituie, în anul 1585, funcția de „mare maestru de ceremonii” al curții regale, oferind această poziție înaltă unui nobil important.

Ludovic al XIV-lea (domnie 1643–1715), Regele Soare, a avut o contribuție esențială la adoptarea, în anul 1649, a „Ceremonialului francez”, în care erau descrise activitățile ce aveau loc la curtea regală, fiind stabilite reguli stricte ce trebuiau respectate în diferite ocazii: încoronări, botezuri, ceremonii de oficiere a căsătoriilor suveranilor, ceremonii de intrare solemnă a Regelui în orașele din Franța sau de participare a suveranului la slujbele religioase.⁵

Împăratul Napoleon I (domnie 1804–1814, martie 1815–iunie 1815) prin decretul adoptat la începutul domniei, în

anul 1804, a instituit ceremonialul și protocolul civil și militar, și a stabilit ordinea de precădere în toate ierarhiile, indiferent de domeniu.⁶

Putem afirma că în Țara Românească primele norme de protocol au fost introduse în lucrarea *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (scrisă între anii 1513 și 1521). Documentul este considerat „un veritabil tratat de diplomatie” și un îndrumar pentru viitorii succesori la tron. Învățăturile cuprind atât elemente principiale de guvernare politică statală, cât și îndrumări de natură colectivă destinate tinerilor.⁷ Un rol similar l-a avut în Moldova lucrarea *Descriptio Moldavie*, a domnitorului Dimitrie Cantemir (domnie 1693 și 1710–1711), care cuprinde în cea de-a doua parte informații referitoare la protocol, ceremonii civile, religioase și militare.

În Țările Române au existat de-a lungul timpului numeroase încercări de a instituționaliza protocolul. În Moldova a fost adoptată *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a prea înalților Domni*, scrisă de Gheorgachi, al doilea logofăt, în 1762, la Iași, din porunca domnitorului Grigore Calimachi. Această „condică” împărțea normele de protocol în două categorii: ceremonii de ordin politic și ceremonii de ordin religios, detaliind toate regulile protocolare care trebuie respectate cu ocazia diferitelor ceremonii la care participă domnitorul. Ca un amănunt protocolar interesant, sub influența practicilor de la curtea sultanului, locul de onoare care i se oferea unui înalt oaspete era la stânga domnitorului, spre deosebire de regulile generale aplicabile astăzi, când locul de onoare este la dreapta gazdei.⁸

În 1797, printr-un hrisov dat de domnitorul Alexandru Ipsilanti, s-a înființat la București *logofeția de obiceiuri*, condusă de boierul Isac Ralet. Logofeția era considerată o instituție politică și culturală ce se ocupa de protocol și de conservarea regulilor diferitelor ceremonii. Logofătul de obiceiuri, conducătorul

acestei instituții, era, totodată, membru de prim rang al divanului domnesc, răspundea de activitatea de protocol a trei logofeți și a 80 de angajați, avea ca însemn un baston de argint și trebuia să participe la toate ceremoniile, indiferent dacă era vorba despre cele cu caracter politic sau despre cele cu caracter religios. Descrierea acestei funcții arată importanța conferită protocolului și persoanei care se ocupa de acest domeniu.⁹

Cu toate acestea, în România, normele de protocol au fost instituționalizate pentru prima dată în timpul domnitorului Carol I, perioadă în care putem începe să vorbim despre protocolul modern, odată cu apariția statului.

La inițiativa lui Carol I, mareșalul curții și al casei domnești, Theodor Văcărescu, a redactat, în anul 1876, o lucrare complexă intitulată *Ceremonialul curții domnești*, ținând seama de obiceiurile existente în Țările Române, dar și de ceremonialul aplicat în țări cu tradiție în acest domeniu (Franța, Marea Britanie, Belgia, Suedia, Danemarca, Olanda). Esențial este faptul că domnitorul a adaptat regulile generale, preluate de la aceste monarhii, la specificul local, elaborând astfel norme autentice și ușor aplicabile în țara noastră.

Acest manual de protocol prezintă o primă definiție a ceremonialului regal văzut ca ansamblul regulilor respectate în reședința suveranului, la evenimente oficiale, dar și la evenimente private. Ceremonialul era într-o continuă formare la acea vreme, dat fiind faptul că, pe lângă regulile care proveneau din obiceiurile și tradițiile Principatelor Române, cuprindea și reguli care îi aparțineau suveranului, promulgate de acesta sau la solicitarea acestuia.

După proclamarea Regatului României, la 10 mai 1881, ceremonialul a fost actualizat pentru a corespunde noilor realități sociale și politice. Odată cu declararea suveranității țării, raporturile dintre noul stat și curțile regale din străinătate

erau reglementate conform uzanțelor internaționale. Mai târziu, în 1889, Theodor Văcărescu a revizuit și completat documentul redactat în 1876 sub un nou titlu, în concordanță cu schimbările vremii.¹⁰

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, Europa a devenit un model demn de urmat de statele din afara continentului. Astfel, Statele Unite ale Americii, Canada, Australia, Noua Zeelandă, precum și statele din America Latină privesc spre Europa și preiau normele de protocol utilizate pe vechiul continent. Începe să se vorbească din ce în ce mai mult despre protocolul internațional¹¹, însă acesta trebuie limitat sau cenzurat de specificul local.

Unul dintre efectele globalizării este și dezvoltarea unui nou domeniu, respectiv protocolul de afaceri, despre care astăzi se discută tot mai mult.

În ultimii ani observ și în România o preocupare crescută pentru protocol. Dacă la începutul anilor 1800, sub influența franceză, aristocrația română era printre cele mai bine văzute în Europa, preocuparea pentru protocol și etichetă a dispărut însă după 1947, odată cu instaurarea regimului comunist și impunerea unei conduite care să estompeze diferențele dintre clase. Nici după 1990 nu ne putem mândri cu o modificare în bine a normelor de protocol și nici cu numeroase apariții editoriale în acest domeniu, așa cum se întâmplă la britanici, francezi sau spanioli. Am constatat însă că tinerii, în special, își dau seama că trebuie să fie manierați pentru a reuși în viața profesională, dar și în cea personală.

Dacă, până în 2016, în România, singurele norme de precădere erau instituite prin Constituție care, la art. 98, menționa că președintelui îi urmează președintele Senatului și apoi președintele Camerei Deputaților, prin adoptarea Legii nr. 215/2016 privind ceremoniile oficiale s-au statuat

normele aplicabile ceremoniilor oficiale desfășurate de autorități și de instituții publice, centrale și locale, și se stabilește ordinea de precădere pentru participanții la acțiunile oficiale. Reglementarea stabilește un cadru general și oferă un instrument juridic specialiștilor în protocol, dar elementele de protocol se circumstanțiază întotdeauna prin raportare la fiecare eveniment, la contextul organizării acestuia, la gazdă și la participanții la reuniune. Protocolul are în foarte puține cazuri o soluție prestabilită. De cele mai multe ori presupune adaptare, negociere și soluții personalizate.

Protocol/etichetă/ceremonial

Din punct de vedere etimologic, cuvântul „protocol” își are originea în grecescul *protokollon*, prima pagină lipită de un manuscris, provenind din *protos*, „primul”, și *kolla*, „lipici”.¹²

„În secolul al VI-lea, cuvântul protocol era folosit pentru a desemna prima pagină a unui document oficial, utilizată pentru autentificarea originii acestuia. Ulterior, în secolul al XVII-lea, protocolul a fost definit ca formularea utilizată în corespondență în funcție de rangul fiecăruia.”¹³ Sensul în care îl folosim în prezent, de ansamblu de reguli de conduită, a apărut în jurul anului 1952.

Dicționarul explicativ al limbii române oferă trei sensuri pentru cuvântul **protocol**¹⁴:

- 1 Act, document în care sunt consemnate rezoluțiile unei adunări, ale unor dezbateri, ale unei conferințe internaționale; document diplomatic cu valoarea unui acord internațional, care cuprinde hotărârile luate la o conferință internațională.
- 2 Formular oficial folosit pentru acte publice; *p. ext.* registru, catastif.

- 3 (La sg.) *Totalitatea formelor și a practicilor de ceremonial care se aplică la festivități oficiale în relațiile diplomatice; serviciu însărcinat cu organizarea oficială a ceremonialului. P. gener.* Reguli (de conduită) care trebuie respectate în societate.

Atunci când vorbim despre protocol nu ne referim la un scop în sine, ci mai degrabă la modalități sau mijloace prin care oameni din culturi diferite pot relaționa unii cu ceilalți. Așa cum îmi place adesea să descriu, protocolul este rama unui tablou. Opera artistică în sine poate să fie fascinantă, dar în lipsa unei rame adecvate, care să încadreze pictura, fără să o încorseteze sau să o dezavantajeze, rezultatul final poate avea de suferit. Protocolul ajută la crearea unui mediu propice și a unei atmosfere corespunzătoare pentru a conduce cu succes negocieri politice. Orice eroare de protocol produce imediat consecințe. Un drapel arborat invers, un imn național interpretat greșit în cadrul unei ceremonii, servirea unui fel de mâncare neadaptat la tradițiile culturale sau religioase sunt, de cele mai multe ori, imediat observate de oaspeți, de gazde, dar și de mass-media.

Dacă protocolul privește raporturile instituționale, eticheta vizează raporturile individuale. Când discutăm despre **etichetă** ne raportăm imediat la Franța, țara de care se leagă apariția, dar și evoluția acestui concept. Regele Ludovic al XIV-lea a fost cel care a creat noțiunea de etichetă și a dezvoltat protocolul regal. Pentru că suveranul găzduia frecvent recepții în grădina palatului Versailles, iar invitații obișnuiau să calce în picioare peluzele, rupând florile și plantele decorative, acesta a decis să pună, din loc în loc, mici avertismente ce cuprindeau diverse texte: *Nu călcați iarba!*; *Atenție la flori!*; *Mergeți pe alei!* În limba franceză, avertismentele purtau numele de *etiquette*,

adică „etichetă“. Astfel, prin acest concept, au fost ulterior definite toate regulile de comportare politicoasă pe care trebuie să le respectăm în viața de zi cu zi.

Dicționarul explicativ al limbii române definește eticheta ca *norme de comportare riguros stabilite la curțile monarhilor, în relațiile diplomatice*; p. ext. *reguli convenționale de comportare (politicoasă), folosite în viața de toate zilele*.¹⁵

Eticheta este:

- Fluidă – nu cuprinde un set de norme rigide, fixe. Normele de etichetă evoluează și se adaptează constant în raport cu transformările sociale și politice. De asemenea, este influențată și de specificul cultural și de tradițiile fiecărui spațiu geografic.
- Aplicabilă tuturor – nu doar anumitor grupuri sociale sau de vârstă. Eticheta nu este un concept perimat, folosit doar de bunici, și nu este nici utilizată doar în anumite grupuri sociale. Fiecare dintre noi aplică norme de etichetă atunci când mergem la teatru, participăm la o recepție sau plătim la supermarket.¹⁶
- Actuală – nu este doar un apanaj al trecutului. Zi de zi, în funcție de circumstanțe sociale, se întâmplă să apară reguli de etichetă sau cele vechi să se schimbe, să se adapteze. În realitate, eticheta poate fi considerată un barometru pentru definirea unei epoci.

Bunele maniere nu sunt doar reguli despre ce avem voie sau nu să facem în societate, despre cum trebuie să ne purtăm sau ce trebuie să îmbrăcăm. Ele reprezintă, de fapt, „arta de a trăi frumos“. Sunt menite să îi unească pe oameni, nu să îi dezbinе.

Bunele maniere sunt strâns legate de cei șapte ani de acasă, de bazele educației puse în familie, de părinți sau de bunici, dar și de modul în care fiecare dintre noi alege să se comporte.

În România, cel mai cunoscut volum dedicat explicării bunelor maniere este *Codul bunelor maniere astăzi*¹⁷, semnat de Aurelia Marinescu. Pe plan internațional, apreciez cel mai mult *Emily's Post Etiquette*¹⁸, ajunsă la a XIX-a ediție în anul 2017. Această lucrare voluminoasă este cea mai de încredere sursă pentru situațiile de zi cu zi.

Ceremonialul reprezintă *totalitatea regulilor sau a formulelor de etichetă după care se desfășoară o anumită ceremonie*.¹⁹ Atunci când vorbim despre activitatea diplomatică, ceremonialul poate să se refere la vizite de stat sau vizite oficiale, la dine-uri sau dejunuri oficiale ori de lucru, la recepții, ceremonii cu participarea Corpului Diplomatic sau de depunere de coroane. Însă ceremonialul este prezent și în viața de zi cu zi, cum e cazul ceremonialului funerar sau al celui de nuntă. În Capitolul 7 vor fi detaliate diferite exemple de ceremonii.

Tipuri de protocol

A. PROTOCOL DIPLOMATIC

Protocolul constituie o parte importantă a practicii diplomatice și are legături cu regalitatea, istoria, religia, cultura și chiar limba. Mergând pe filiera etimologică, în relațiile internaționale, protocolul poate fi definit drept eticheta diplomației și a afacerilor statului. De asemenea, termenul poate fi utilizat pentru a defini un acord internațional care amendează sau completează un tratat.

Totodată, protocolul indică modul în care o anumită acțiune sau activitate trebuie să se desfășoare, cum trebuie arătat respectul cuvenit șefului de stat sau care este ierarhia diplomatică.

Europa a acordat importanță regulilor de protocol, iar cel mai bun exemplu în acest sens îl reprezintă inițiativa statelor

europene de a adopta norme care guvernau practica. Astfel, la finalizarea războaielor napoleoniene, puterile învingătoare – Marea Britanie, Austria, Rusia, Spania, Suedia, Prusia, Portugalia – au convocat un congres în 1812, pentru a stabili aspectele politice aflate în joc la acel moment. Cu această ocazie au fost discutate și normele de protocol și astfel, în anul 1815, în cadrul Conferinței de la Viena și mai apoi, în 1818, prin Protocolul de la Aix-la-Chapelle au fost reglementate regulile aplicabile în acest domeniu. În anul 1961, Convenția de la Viena cu privire la relațiile diplomatice (CVRD) a reafirmat principiile din Convenția din 1815. În 1963, a fost adoptată și Convenția de la Viena cu privire la relațiile consulare.

Cele două convenții adoptate la Viena în anii 1960 au reprezentat un moment de răscruce în activitatea diplomatică și consulară. Ambele instituie principii clare pentru relațiile internaționale dintre state și extind astfel cadrul juridic creat la începutul anilor 1800.

Principalele elemente reglementate de CVRD sunt:

- 1 Stabilirea rangului și statutului agenților diplomați, prevenind astfel competiția dintre ei și instituind criterii pentru determinarea ordinii de precădere.
- 2 Definirea unor termeni precum șeful misiunii, membri ai misiunii, membri ai personalului misiunii, agent diplomatic.
- 3 Stabilirea funcțiilor unei misiuni diplomatice.
- 4 Instituirea inviolabilității locurilor misiunilor diplomatice.
- 5 Statuarea imunității de jurisdicție a agentului diplomatic.
- 6 Includerea unor privilegii fiscale pentru agenții diplomați.

Atunci când vorbim despre protocol diplomatic, în esență facem referire atât la componenta de ceremonial – vizite ale șefilor de stat sau de guvern ori ale miniștrilor Afacerilor Externe,

participarea demnitarilor la evenimente în țara de origine și în străinătate –, cât și la cea de relaționare cu un Corp Diplomatic străin acreditat în statul gazdă – ce poate implica de la actualizarea listei Corpului Diplomatic la eliberarea cardurilor speciale de identitate, acreditarea ambasadurilor străine și prezentarea scrisorilor de acreditare șefului statului, protecția misiunilor diplomatice și, nu în ultimul rând, privilegiile și imunitățile de care aceștia se bucură. Particularitățile protocolului diplomatic vor fi analizate într-un capitol subsecvent (vezi Capitolul 4).

B. PROTOCOL REGAL

Originea protocolului regal se află în vechea credință conform căreia regii sunt aleși de Dumnezeu și, prin urmare, impun un comportament adecvat și destul de restrictiv în prezența lor. Acest protocol însemna mai mult decât simple reguli de etichetă, devenind, de fapt, o lege care trebuia aplicată și respectată de întreaga societate.

Dacă în primii ani ai secolului XX toate statele din Europa, cu excepția Franței, Elveției și a statului San Marino, erau monarhii, începând cu anul 1910 monarhiile europene s-au prăbușit una câte una (Portugalia, Rusia, Germania, Austria). După cel de-al Doilea Război Mondial, harta regală a Europei s-a transformat. Italia, Albania, Ungaria, Iugoslavia, România și Grecia au devenit republici. Din anul 1975, în Europa există zece monarhii: Spania, Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, Belgia, Regatul Țărilor de Jos, Danemarca, Suedia, Norvegia, Marele Ducat de Luxemburg, Liechtenstein și Monaco. Pot fi adăugate pe această listă și Vaticanul (monarhie electivă) și Andorra (condusă de episcopul de Urgell și de președintele Franței în rolul de principe al Andorrei).

Includem în lista monarhiilor lumii și statele din Commonwealth pe care le conduce monarhul britanic (Antigua și Barbuda,

Australia, Belize, Canada, Grenada, Insulele Solomon, Jamaica, Noua Zeelandă, Papua-Noua Guinee, Sfânta Lucia, Sfântul Cristofor și Nevis, Sfântul Vicențiu și Grenadinele și Tuvalu).

Protocolul regal se aplică și în monarhiile din Orientul Mijlociu și Asia – Arabia Saudită, Bahrain, Bhutan, Brunei, Cambodgia, Emiratele Arabe Unite, Regatul Hașemit al Jordaniei, Japonia, Kuwait, Lesotho, Malaysia, Maroc, Oman, Qatar, Swaziland, Thailanda și Tonga – cu mici particularități regionale.

Protocolul regal presupune respectarea unor cutume; le prezint mai jos pe cele mai importante:

- 1 La sosirea (într-o clădire sau într-un spațiu exterior) și la plecarea membrilor Familiei Regale este obișnuit ca persoanele prezente să salute astfel: bărbații cu un gest scurt de înclinare a capului (fără înclinarea corpului), iar femeile cu o reverență. Aceeași regulă este respectată și de membrii Familiei Regale față de rudele aflate într-o poziție superioară prin titlu sau prin vârstă (inclusiv dacă e vorba de soție, frate, soră, mamă sau tată).
- 2 Nu este indicat să se întindă mâna din proprie inițiativă, ci numai dacă unul dintre membrii Familiei Regale o oferă.
- 3 Nu este indicat să se stea pe scaun atunci când un membru al Familiei Regale stă în picioare. Totodată, la intrarea într-o încăpere a unuia dintre membrii Familiei Regale, invitații sunt rugați să se ridice. Regula se aplică și membrilor regali. Ei se ridică în picioare atunci când intră în încăpere un alt membru al familiei aflat într-o poziție superioară prin titlu sau prin vârstă.
- 4 În cazul unei conversații obișnuite, particulare, este de dorit ca regele/regina (șeful familiei) să înceapă discuția, nu invitații. Dacă regele nu este prezent, următorul membru al

- Familiei Regale (în ordinea de precădere) o va face. De asemenea, este de dorit ca invitații să nu-i întrerupă pe membrii Familiei Regale atunci când aceștia susțin o conversație.
- 5 Fumatul în prezența membrilor Familiei Regale este considerat o impolitețe.
 - 6 În prezența membrilor Familiei Regale, în nici o împrejurare (publică, oficială sau particulară), nu este de dorit să se folosească telefonul mobil. În reședințele regale, folosirea telefonului mobil și fumatul sunt interzise.
 - 7 Este nepotrivit să se ceară unuia dintre membrii Familiei Regale să transmită un mesaj verbal sau scris ori să transporte un comision, un cadou, flori etc., nici măcar atunci când obiectul transmis îl are ca destinatar pe monarh. Acest lucru se poate face prin secretariatul regal, prin protocolul casei, telefonic sau prin poștă.
 - 8 Este nepotrivit să se ceară sau să se ofere membrilor Familiei Regale cărți de vizită.
 - 9 În cazul unui dineu, toți cei prezenți așteaptă ca regele/regina să se așeze primul/prima, iar, la plecare, toată lumea se ridică atunci când regele/regina s-a ridicat. Nu este indicat ca invitații să se ridice în timpul mesei.
 - 10 În prezența regelui/reginei la masă, nimeni (nici membrii Familiei Regale) nu poate începe un nou fel de mâncare înaintea suveranului. Dacă regele/regina nu este prezent/prezentă, regulile de mai sus se aplică următorului în ordinea membrilor Familiei Regale (ordinea de precădere).

C. PROTOCOL MILITAR

Începând cu anul 1859 au apărut primele reglementări moderne în domeniul militar, deși putem să vorbim despre armată încă din perioada romanilor. Rigoarea militară și ceremonialul militar au influențat protocolul instituțional de-a lungul timpului